Sławomir Dorocki, Paweł Brzegowy

Uniwersytet Pedagogiczny
im. Komisji Edukacji Narodowej
w Krakowie

Rozwój przemysłu turystycznego departamentów Francji zamorskiej w warunkach światowego kryzysu gospodarczego

Development of the tourism industry in overseas departments and collectivities of France in the conditions of a global economic crisis

Streszczenie

Francuski sektor turystyczny stanowi jedną z najszybciej rozwijających się i dochodowych gałęzi narodowej gospodarki, a sama Francja należy do czołówki państw czerpiących największe korzyści z obsługi ruchu turystycznego. Z końcem ostatniego dziesięciolecia odwiedziło Republikę przeszło 81 mln turystów, co pozwoliło wygenerować ponad 6% PKB i dało zatrudnienie około 2 mln osób. Od lat 60. XX w. rozwój turystyki objął również ówczesne departamenty i terytoria zamorskie (DOM-TOM), które odznaczają się licznymi materialnymi świadectwami kolonialnej przeszłości i bogatym potencjałem przyrodniczym. Regiony te oferują szereg atrakcji i stanowią obecnie prestiżowy cel wypraw turystycznych.

Zamierzeniem prezentowanego studium jest zarys charakterystyki francuskiego przemysłu turystycznego w jej departamentach zamorskich w warunkach światowego kryzysu gospodarczego. Globalny spadek produktywności połączony ze wzrostem zadłużenia publicznego wielu państw wpłynął na regres branży turystycznej, tak w ruchu międzynarodowym, jak i wewnątrz krajowym. Zgodnie z raportem UNWTO zaliczono Francję do grupy pięciu państw o najwyższej recepcji ruchu podróżnych (–7,8%). Podczas analizowania przemysłu turystycznego Francji zamorskiej, wyrażonego przez produkcję dóbr i usług turystycznych, zbadano jego najważniejsze sektory, takie jak atrakcyjność wypoczynkowa, baza noclegowa wraz ze zmianami ruchu turystycznego oraz uśredniona długość pobytów. W artykule zawarto ocenę potencjału turystycznego oraz produktu turystycznego ze szczególnym uwzględnieniem alternatywnych form turystyki tradycyjnej, zwłaszcza popularnej w departamentach pozaeuropejskich ekoturystyki. Zważywszy na różnorodność form francuskiej turystyki kwalifikowanej i morskiej, dokonano ich zwięzłej charakterystyki. Wskutek przeanalizowania turystycznych strategii rozwoju, m.in. *Schéma d'aménagement et de développement touristique* (*Schematu planowania przestrzennego i rozwoju turystyki*) oraz *Programme Sectoriel en Agritourisme* (*Sektorowego Programu Rozwoju Agroturystyki*), podjęto próbę udzielenia odpowiedzi na pytanie o aktualność i efektywność tychże inicjatyw w świetle rosnącej konkurencyjności i spadku udziału turystów zagranicznych w ogólnej liczbie turystów.

Abstract

The French tourism sector is one of the fastest growing and profitable sectors of the country's national economy, and France itself should be at the forefront of deriving great benefits from tourist services. At the end of the last decade, the Republic was visited by over 81 million tourists, which generated more than 6% of the GDP, and provided employment to approximately 2 million individuals.

Since the 60s of the twentieth century, the development of tourism has covered also the departments and territories (DOM-TOM), endowed with numerous material evidence of the colonial past and rich natural potential. These regions offer a variety of activities, and are now prestigious tourist destinations. The aim of the present study is to outline the characteristics of the French tourism industry in communities and overseas departments of France, in the conditions of the global economic crisis. The global decline in productivity, coupled with an increase in public debt in numerous countries, contributed to the regression of the tourism industry, both in international traffic, as well as on the internal market. According to a UN report, the WTO includes France into a group of five countries with the highest reception of passenger traffic (–7.8%).

When analysing the French overseas tourism industry, expressed by the production of goods and tourism services, attractive areas, a range of accommodation with the evolution of tourism, and the average length of stays have all been studied. The article describes and assesses the potential of the tourism product, with particular emphasis on the traditional alternative forms of tourism, especially in the departments where non-European ecotourism is popular. Taking into consideration the diversity of French qualified and maritime tourism, their brief characteristics have also been included. By analysing tourism development strategies, such as the *Schéma d'aménagement et de développement touristique* (Scheme Planning and Tourism Development) and the *Programme Sectoriel en Agritourisme* (Agritourism Sector Development Programme), authors attempt to answer questions about the validity and effectiveness of these initiatives, in times of growing competition and decreasing share in the foreign tourist market.

Słowa kluczowe: DOM; kryzys gospodarczy; przemysł turystyczny

Key words: DOM; economic crisis; tourism industry

Wprowadzenie

Działalność turystyczna stanowi obecnie istotny czynnik dynamizujący rozwój społeczno-gospodarczy wielu krajów i regionów, pozostając jednocześnie jedną z najszybciej rozwijających się gałęzi światowej gospodarki¹. Przemysł turystyczny rozumiany jest zazwyczaj jako wszystkie procesy komercyjne związane z turystyką. Przyjmuje się, iż obejmuje on zarówno branżową produkcję materialną, jak i sferę usług, zaś będący jego synonimem termin *gospodarka turystyczna* ma w dużej mierze charakter umowny (Łazarek, 1999). Rosnące znaczenie swobody przepływu osób i kapitału prowadzi do dalszej intensyfikacji usług turystycznych, co wzmaga współczesny rozwój państw i regionów. Korzystne geograficzne usytuowanie Francji niemetropolitalnej w globalnych obszarach celów podróży turystycznych, bogate zasoby środowiska przyrodniczego oraz przynależność departamentów zamorskich (*départements d'outre-mer* – DOM) do rynku wewnętrznego UE uczyniły z niej dogodne miejsce wypoczynku dla turystów krajowych i międzynarodowych.

Celem niniejszego opracowania jest przedstawienie przemysłu turystycznego Francji kontynentalnej i zamorskiej w perspektywie wyzwań i trudności związanych z postępującą regionalizacją i globalizacją w aspekcie światowego kryzysu gospodarczego. Rozwój turystyki ukazano poprzez charakterystykę walorów turystycznych DOM stanowiących połączenie elementów środowiska naturalnego i czynników pozaprzyrodniczych (Warszyńska, Jackowski, 1970). Ponieważ turystyka nie stanowi materii jednorodnej, lecz wykazuje charakter interdyscyplinarny, pochyłono się również nad kwestiami ochrony środowiska w kontekście rozwoju ekoturystyki, uwarunkowaniami prawnymi oraz ogólną kondycją francuskich gospodarek pozaeuropejskich, a więc wszystkim tym, co synergią bezpośrednią bądź pośrednią z branżą turystyczną skutkuje.

¹ Oszacowano, iż udział globalnej gospodarki turystycznej w światowym produkcie brutto wynosił ponad 9%, a w zatrudnieniu przeszło 7% (*Travel and Tourism Economic...*, 2009: 8).

Turystyka Francji

Republika Francuska należy nieprzerwanie od 1980 r. do czołówki państw czerpiących największe dochody z obsługi ruchu turystycznego w wymiarze globalnym (Rousseau, 2012). Zarówno Francja kontynentalna, jak i jej fragment zamorski, a w szczególności Indie Zachodnie i francuska Polinezja, pozostają popularnymi turystycznie miejscami. Rekordowy w tym względzie okazał się rok 2007, gdy część kontynentalną odwiedziło przeszło 81 mln turystów. Przemysł turystyczny wygenerował wówczas niemal 6% PKB i dał zatrudnienie przeszło 2 mln osób. W przypadku Francji europejskiej istotną podstawą ruchu turystycznego pozostaje dziedzictwo kulturowe o uniwersalnej, powszechnie znanej symbolice (Patin, Vincent, 1993). Początek rozwoju sektora turystycznego we Francji przypadł na połowę lat 30. XX w. i dotyczył głównie kurortów nadmorskich. Progresja gospodarcza lat 60., przejawiająca się wzrostem poziomu życia oraz dynamiczną modernizacją rynku lotniczego i jego rozbudową, wpłynęła na popularyzację turystyki krajowej i zagranicznej (Ardagh, Jones, 1998). Lata 60. stanowiły również zaczątek turystycznej intensyfikacji ówczesnych departamentów i terytoriów zamorskich (DOM-TOM). Kryzys finansowy zapoczątkowany jesienią 2008 r. doprowadził jednak do zahamowania, a następnie zmniejszenia światowego ruchu turystycznego (ryc. 1). Odnotowany w 2009 r. spadek liczby turystów zagranicznych (o ok. 3%) zbilansowali Francuzi, którzy zdecydowali się na wypoczynek krajowy (ok. 10%). Sytuacja polityczna oraz uwarunkowania gospodarcze spowodowały, że obecnie ok. 85% mieszkańców tego państwa spędza urlop w części metropolitalnej. Niekorzystna sytuacja wystąpiła również w regionie Karaibów, gdzie nastąpił spadek obrotów o 130 mln euro wywołany głównie ubytkiem turystów w sezonie zimowym (o 60%) – zaczęli oni wyjeżdżać do tańszych regionów śródziemnomorskich (Hiszpania). Ogólnie w 2012 r. we Francji nastąpiło zmniejszenie liczby turystów o ok. 1,6% (niektóre regiony odnotowały spadek do 30%) przy wzroście udziału wczasowiczów zagranicznych (+2,2%), zwłaszcza z Brazylii, Chin i Rosji. Najbardziej zauważalne było skrócenie długości pobytu o ok. 9% oraz liczby udzielonych noclegów o 2,9% (rynek krajowy –4,3%) przy najmniejszym spadku w sektorze najtańszych noclegów (–0,3%). Wydatki Francuzów na wczasy w kraju spadły o 4,8%, a na wypoczynek za granicą – o 11,4%.

Ryc. 1. Ruch turystyczny we Francji w latach 1994–2011

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych EUROSTAT i Rousseau (2012).

W związku z powyższymi problemami udział Francji w światowym rynku turystycznym od 2009 r. (1 miejsce na świecie – 74,2 mln turystów) wciąż się zmniejsza i wynosi obecnie ok. 15%. Sytuacja ta może ulec pogorszeniu, ponieważ tylko 70% społeczeństwa planuje w najbliższych latach wyjechać na urlop, a 28% zamierza skrócić swój pobyt w stosunku do lat ubiegłych. Sytuacja ta nie dotyczy wszystkich regionów Francji. Na przykład w Akwitanii udział pracowników sektora turystyki w strukturze zatrudnienia wzrósł o 5%, a liczba miejsc pracy w sezonie zwiększyła się o 72 tys. Szacuje się, że w przyszłości nastąpi rozwój turystyki krajowej (ok. 2 mln osób), specjalistycznej oraz spersonalizowanej. Przykładem mogą być firmy Pierre & Vacances Maeva lub Center Parcs, których obroty zwiększyły się o 653,2 mln euro, co w stosunku do poprzedniego roku stanowiło wzrost o ok. 14%. Sytuację w sektorze turystyki ma poprawić misja „Vacances pour tous” rozpoczęta w połowie września 2012 r. i zaplanowana na lata 2013–2017.

Gospodarki DOM oparte głównie na rolnictwie bananów i trzciny cukrowej oraz systematycznie rozwijanym sektorze usług, w szczególności turystycznych, pozostają w znacznym stopniu uzależnione od funduszy unijnych przeznaczonych dla regionów peryferyjnych (Dorrocki, Brzegowy, 2012). Departamenty i wspólnoty zamorskie znacznie wyraźniej odczuły wpływ kryzysu na koniunkturę turystyczną niż część metropolitalna. Ograniczeniu uległy podróże międzynarodowe, biznesowe oraz wydatki za granicą. Zmniejszyła się liczba cudzoziemców korzystających z bazy noclegowej, zmalał wskaźnik wykorzystania pokoi hotelowych i skrócił się średni czas pobytu. Nastąpiło też spowolnienie w zamorskim ruchu lotniczym. Głównymi odbiorcami rynku turystycznego DROM (przeszło 60%) pozostawali mieszkańcy Francji kontynentalnej.

Uwarunkowania rozwoju turystyki w departamentach zamorskich Francji

Przed przystąpieniem do właściwej analizy rozwoju przemysłu turystycznego w departamentach zamorskich Francji w warunkach kryzysu gospodarczego, dokonano przeglądu ich atrakcyjności i uwarunkowań pod kątem rozwoju turystyki.

Gwadelupa

We wschodniej części Morza Karaibskiego, ok. 600 km od wybrzeża Ameryki Południowej, zlokalizowany jest jeden z dwóch departamentów antylskich Francji – Gwadelupa. Departament o powierzchni 1780 km² składa się z kilkudziesięciu wysp i wysepek, z których dwie największe to Grande-Terre i Basse-Terre (Jędrusik, 2002). Geologiczną podstawę pierwszej z nich tworzą głównie wapienie, a w łagodnym krajobrazie dominują niewielkie wzniesienia, pola uprawne i piaszczyste plaże. Korzystne ukształtowanie pionowe już w czasach kolonialnych uczyniło z Grande-Terre dogodne miejsce rozwoju rolnictwa plantacyjnego. Krajobrazowe walory wyspy zaczęto wykorzystywać pod rozwijającą się branżą turystyczną od lat 70. XX w. Do najważniejszych czynników sprzyjających miejscowemu rolnictwu należą również wulkaniczne gleby Basse-Terre, pożądane warunki klimatyczne oraz brak terenów górzystych (Gourou, 1963). Najwyższym wzniesieniem „niskiej ziemi” jest czynny wulkan La Soufrière (1467 m n.p.m.), którego erupcje z lat 1976–1977 wymusiły ewakuację niemal 30 tys. mieszkańców (Renault, 1985). Antyle Francuskie są zlokalizowane w strefie klimatu zwrotnikowego morskiego. Średnia miesięczna temperatura powietrza wynosi 24–28°C, a roczne opady, uzależnione częściowo od północno-wschodniego pasatu, zawierają się w przedziale 800–2500 mm (Kubiawicz, Ratajski, 1967). Przyrodnicze bogactwo Gwadelupy należy do największych w regionie Małych Antyli. Obfita w gatunki endemiczne flora tropikalnych lasów deszczowych obejmuje ok. 300 gatunków drzew i krzewów oraz niemal 100 gatunków storczyków. Niezwykła

różnorodność jest także charakterystyczna dla środowiska morskiego archipelagu (ok. 300 gatunków ryb, 50 gatunków koralu, przeszło 70 gatunków gąbek czy 570 gatunków mięczaków) (*L'Association Guadeloupéenne d'Écotourisme*, 2012). Aby propagować ekoturystykę, turystom dano możliwość zapoznania się z bogactwem lasów tropikalnych oraz przybrzeżnych lasów mangrowych i raf koralowych wchodzących w skład Gwadelupskiego Parku Narodowego o powierzchni 173 km².

Uzupełnieniem walorów przyrodniczych departamentu pozostają liczne obiekty historyczne. Przykładem może być kanał wodny Le canal des Rotours z 1829 r. służący pierwotnie do transportowania trzciny cukrowej lub nekropolia symbolizująca kulturę europejską i afrykańską, z nagrobkami ułożonymi w formie czarno-białej szachownicy. Inną atrakcją jest zajmujący 90 ha kolonialny majątek plantacyjny La Domaine de l'Habitation la Grivelière. Odrestaurowane budynki gospodarcze i mieszkalne, a także zabytki techniki, takie jak młyny, piece chlebowe czy przyrządy do zbioru, suszenia oraz prażenia kawy i kakao, przyciągają rocznie ok. 20 tys. osób. Ślady kolonialnej rywalizacji francusko-angielskiej można odnaleźć w forcie Napoléon des Saintes na wyspie Terre-de-Haut. Fort ten, zniszczony przez Brytyjczyków w 1809 r., a następnie odbudowany w 1867 r. i wykorzystywany czasowo jako więzienie, został przekształcony w muzeum i uchodzi za najważniejszy historyczny zabytek archipelagu Les Saintes. W skład kompleksu wchodzi ponadto utworzony w 1984 r. Jardin exotique du Fort Napoléon – ogród botaniczny, zawierający bogatą kolekcję roślin przystosowanych do życia w wysokiej temperaturze (Heywood, Wyse Jackson, 1991). Spośród obiektów kolonialnych Grande-Terre wyróżnia się osiemnastowieczny Fort Fleur d'Épée, którego podziemia zaadaptowano współcześnie pod galerię sztuki. Z miejsc o przeznaczeniu sakralnym uwagę zwraca katedra Matki Boskiej z Gwadelupy z 1736 r. Interesująca pozostaje również architektura budynków użyteczności publicznej projektu A. Tur: Pałacu Sprawiedliwości, Palais du Conseil Général czy Pałacu Gubernatora. Departament Gwadelupy oferuje turystom ok. 200 restauracji wyspecjalizowanych głównie w daniach z owoców morza, będących mieszanką straw europejskich, afrykańskich, azjatyckich i karaibskich. Centrum gospodarcze Gwadelupy stanowi największy ośrodek miejski Pointe-à-Pitre z międzynarodowym portem lotniczym i morskim. Natomiast

Ryc. 2. Centra turystyczne Francji zamorskiej

Źródło: opracowanie własne.

centra turystyczne znajdują się na południowym wybrzeżu Grande-Terre z ośrodkami Barrote, Deshauteurs, Grand-Fonds, Louisiane, Le Helleux oraz Valletta.

Podstawowym narzędziem rozwoju i wdrażania idei ekoturystycznej jest powołane w 1996 r. *L'Association Guadeloupéenne d'Écotourisme* (AGÉ) – Ekoturystyczne Stowarzyszenie Gwadelupy. Inicjatywa ta zapobiega niebezpieczeństwom wynikającym z dynamicznego rozwoju turystyki tradycyjnej o charakterze masowym, upatrując w turystyce ekologicznej branżę przyszłościową i wartość zainwestowania. Wycieczki po departamencie promowanym hasłem *Les îles de la Guadeloupe, source naturelle de sensations* (Gwadelupa – naturalne źródło doznań) organizowano w niewielkich, kameralnych grupach – wszystko po to, by dokładnie zaprezentować charakter regionalnej kultury. Liczba uczestników zielonej turystyki w departamencie Gwadelupy corocznie wykazywała trend wzrostowy. W 2009 r. udział ekoturystów szacowano na 45%, co w zestawieniu z rokiem uprzednim stanowiło dziesięcioprocentowy wzrost (Camus, 2010). Warto zauważyć, iż w 2006 r. uznano Gwadelupę za obszar o najlepszej bazie windsurfingowej², a rok później, podczas World Travel Market w Londynie (największych na świecie targów w branży turystycznej), otrzymała ona tytuł najdogodniejszego miejsca do uprawiania turystyki ekologicznej (Lenoir, 2007).

Dobrym przykładem sprawnej organizacji tradycyjnego wypoczynku turystycznego i ekoturystycznego pozostawała położona w zachodniej części departamentu gmina Bouillante licząca nieco ponad 7,5 tys. mieszkańców (*Population légales 2009 de la commune...*). Gmina ta, o pierwotnie rolniczym charakterze opierającym się na uprawie kawy i kakao, dynamicznie rozwinęła działalność turystyczną. Chroniony obszar morski w rezerwacie Cousteau wchodzącym w skład departamentalnego parku narodowego przyciąga głównie miłośników nurkowania. Okolice miejscowości Deshaies, będące ważnym źródłem produkcji energii geotermalnej, zaadaptowano pod atrakcyjny punkt widokowy i miejsce kąpieli wodnych. Z pozostałych znanych ośrodków wypoczynkowych Gwadelupy wspomnieć należy Amandiers, Gosier oraz Moule. Obecne na stokach wulkanu La Soufrière źródła termalne przyjmuje się za główną atrakcję uzdrowisk Ravine Chaude i Saint-Claude (Kruczek, 2008).

Z końcem lat 80. baza hotelowa Gwadelupy, skupiona głównie wokół Pointe-à-Pitre liczyła ok. 8,5 tys. miejsc. W 1989 r. departament odwiedziło 215 tys. turystów, przede wszystkim obywateli USA i Francji kontynentalnej, którzy pozostawili 95 mln USD (Koliba, 1997). W 2005 r. zyski z działalności turystycznej stanowiły 5% departamentalnego PKB (*Le tourisme en Guadeloupe: impact du tourisme sur l'activité et l'emploi*, 2007).

Martynika

Drugim departamentem zlokalizowanym w regionie Karaibów jest Martynika. Położona w archipelagu Wysp Zawietrznych zajmuje powierzchnię 1128 km² i jest trzecią co do wielkości wyspą Małych Antyli. Geograficznie departament dzieli się na trzy obszary: dziki i górzysty, północny na osi Fort-de-France – Le Robert, od Fort-de-France po Le Lamentin – centralny oraz turystyczny głównie, pagórkowaty – południowy (Auzias, Labourette, 2010). Na Martynice występują dwie pory roku: sucha, z maksymalną temperaturą powietrza 30°C (od lutego do kwietnia), i deszczowa, w której najwyższa odnotowana temperatura wyniosła 34,6°C (w 1999 r.).

Stolicą administracyjną i największym zurbanizowanym ośrodkiem departamentu jest Fort-de-France liczący 90 tys. mieszkańców. „Mały Paryż” pełni funkcję centrum gospodarczego.

² Według głosowania na portalu World Travel Awards.

Znajduje się w nim też największy port morski. Do najważniejszych atrakcji historyczno-kulturowych należą trzy osiemnasto- i dziewiętnastowieczne porty: Desaix, Gerbault i Tartenson, jedna z największych w regionie karaibskim bibliotek – Biblioteka Schoelchera z 1887 r. (niemal 130 tys. woluminów), katedra Saint-Louis oraz słynny ogród botaniczny *Jardin Botanique de Balata*. Z oddalonym o ok. 10 km portem lotniczym łączy Fort-de-France autostrada A1.

Najważniejszym ośrodkiem przemysłowym wyspy i drugim co do wielkości miastem Martyniki jest Le Lamentin. Z pozostałych departamentalnych ośrodków zurbanizowanych wspomnieć warto: w części północnej: Basse-Pointe, Grand'Rivière, Le Prêcheur, Le Lorrain i Le Carbet, w części centralnej: Saint-Joseph, Le Robert, Schoelcher, Le François i Ducos oraz umiejscowione na południu: Sainte-Anne, Le Marin, Le Diamant, Sainte-Luce, Rivière-Pilote, Rivière-Salée i Le Vaculin.

Innymi atrakcjami departamentu są muzea: wulkanologiczne (Le Morne-Rouge), cesarzowej Józefiny i trzciny cukrowej (LesTrois-Îlets), ogrody d'Estripaut, kasyno Pointe du Bout oraz udostępniony w 2004 r. skansen kolonialnej wsi z przełomu XIX i XX w. – La Savane des Esclaves. Popularnością cieszy się również trzysuhektarowy obszar byłej plantacji Habitation Clément w Le François. W obiekcie zachowały się gorzelnia rumu, budynki mieszkalne oraz oryginalne piwnice. Przez zorganizowanie serii wystaw turystom dano sposobność zapoznania się z historią produkcji rumu oraz stylem i warunkami życia w kolonialnych tropikach. Z pozostałych plantacji wspomnieć trzeba nadal działającą La sucrerie Le Galion w La Trinité, gdzie w okresie od marca do czerwca oglądać można tradycyjne cukrowe żniwa.

Odznaczająca się bogatymi walorami środowiska przyrodniczego Martyniki stwarza dogodne warunki do uprawiania systematycznie popularyzowanej w departamencie ekoturystyki. Turystyka ta, określana również mianem zielonej, przyrodniczej, miękkiej, czy ekologicznej, za priorytet przyjmuje zasadę maksymalnego ograniczenia ingerencji w ekosystem (Dudek, Kowalczyk, 2003). Ekoturystykę uznaje się też zwykle za rdzeń koncepcji turystyki zrównoważonej (Zaręba, 2000). Najczęstsze zastosowanie znajdują w niej obszary chronione, parki narodowe i rezerваты. W przypadku Martyniki należały do nich rezerваты la Réserve naturelle de la Caravelle i Sainte-Anne oraz zajmujący powierzchnię 700 km² park Martyniki – Le Parc naturel régional de la Martinique.

Wdrażaniem regionalnej strategii ekoturystycznej zajmuje się powołane w 1976 r. *L'Association pour le tourisme en espace rural* (AMATER) – Stowarzyszenie Turystyczne Obszarów Wiejskich – przyznające znak jakości Gîtes de France, które jest wspierane przez *l'Agence régionale du tourisme martiniquais* (ARDTM) – Regionalną Agencję Turystyki. W 1998 r. liczbę łóżek w kwaterach wiejskich szacowano na ok. 1000 i zakładano ich zwiększenie do 2800 w 2011 r. (Nosel, 2000). Uruchomiony z myślą o aktywnym wypoczynku szlak Route de la Trace prowadzi uczestników przez środek lasu tropikalnego na szczyt Montagne Pelée. Jest to jedna z przeszło 30 tras turystycznych, umożliwiających poznanie całego departamentu. Z pozostałych traktów wspomnieć należy Canal de Beauregard, Trace des Caps, Trace des Jésuites oraz La randonnée Grand Rivière. Oprócz pieszych wycieczek istnieje sposobność uprawiania jazdy konnej, kolarstwa górskiego, wędkarstwa, żeglarstwa, windsurfingu, kajakarstwa, kaitu, canyoningu czy przepraw góorskimi strumieniami.

Stopniowe zmniejszanie supremacji rolnictwa na rzecz usług spowodowało trwającą od końca lat 80. widoczną redukcję użytków rolnych zajmujących w 2002 r. 32 tys. ha ziemi. Na popularyzację działalności agroturystycznej na obszarach wiejskich wpłynęła działalność *Chambre d'Agriculture de Martinique* – Izby Agroturystycznej Martyniki, prekursora pierwszego programu poświęconego charakteryzowanej materii – *Programme Sectoriel en Agrotourisme* (PSA) realizowanego w latach 2000–2006. Bastionem agrorolnictwa pozostaje głównie

północna część departamentu. Według ekspertów agroturystyka stanowi ważny element aktywizacji gospodarczej obszarów wiejskich, ponieważ wymusza pośrednio ich ekonomiczne ożywienie (Dorocki, Szymańska, Zdon-Korzeniowska, 2012). Głównym celem prowadzenia takowej działalności jest pozyskiwanie przychodów finansowych (Feczko, 2010). Pod koniec 2002 r. agrouслуги, obejmujące przede wszystkim zakwaterowanie i wypoczynek w gospodarstwie, oferowało niemal 30 obiektów na wyspie (*Audit de la filière agritouristique en Martinique. Note de synthèse*, 2002).

Przestrzenne zróżnicowanie zagospodarowania turystycznego, którego wyznacznikiem jest m.in. baza noclegowa, pozostaje istotnym czynnikiem wpływającym na intensyfikację ruchu turystycznego (Rettinger, 2010). Południowa część departamentu charakteryzuje się dużą koncentracją bazy hotelowej, dlatego podjęto działania mające na celu rozbudowę czterech obszarów turystycznych na północy: La Pointe du Bout, l'Anse à l'Ane (obydwa w gminie Les Trois-Îlets), Le Pointe Marin (w Sainte-Anne) oraz Le Pointe Cherry (w Le Diamant) (Taïlame, 2009: 4). W efekcie poczynionych działań zwiększyła się liczba rezydencji hotelowych wyposażonych w aneksy kuchenne. Obiekty hotelowe cechowało znaczne zróżnicowanie cenowe, determinowane przez sezony turystyczne i okresy świąteczne – przede wszystkim bożonarodzeniowy i wielkanocny. Popularnym rodzajem zakwaterowania pozostawały obecne na całej wyspie wille zaopatrzone zazwyczaj w baseny. Największą liczebność wykazywały jednak małometrażowe mieszkania jednopokojowe, czasami większe, nazywane apartamentami. Najemcy lokowali je we własnych domach bądź tworzyli oddzielne domki campingowe (Kwatera prywatne i hotele, Słoneczna Martynika). Łączną liczbę pokoi w 2006 r. szacowano na 8 285 (207 125 m² powierzchni). Wielkość tę do 2015 r. planuje się zwiększyć do 18 400 (Taïlame, 2009: 3).

Gujana Francuska

Zajmująca obszar 83 846 km² Gujana Francuska pozostaje największym departamentem i regionem zamorskim Republiki. Zlokalizowana w północno-wschodniej części Ameryki Południowej pomiędzy rzekami Maroni i Oyapock sąsiaduje z Gujaną i Brazylią. Gęsto zaludniony pas nadbrzeża liczący 350 km długości jest połączony z rozciągającym się dalej na południe interiorom o powierzchni 80 tys. km² (Bonasewicz, 1967). Gujana Francuska leży w strefie klimatu równikowego wilgotnego. Średnia roczna temperatura powietrza wynosi 26,4°C, a średnie roczne opady na terenie zlewni kształtują się na poziomie 3,7 tys. mm (*Le tourisme dans l'outre-mer français*, 2008: 62). Dynamicznie rozwijające się ośrodki zurbanizowane: Kajenna, Kourou, Régina, Rémire-Montjoly, Saint-Laurent du Maroni oraz Matoury, poza nielicznymi wyjątkami, znajdują się na obszarze przybrzeżnym. Stolicę administracyjną departamentu – Kajennę – zamieszkuje ok. 60 tys. ludzi. Pod względem planowania urbanistycznego stanowi ona interesujące połączenie architektury europejskiej i kolonialnej. W zestawieniu najważniejszych zabytków historycznych Gujany Francuskiej wyszczególniono 79 obiektów, z czego 39 znajdowało się w Kajennie, 14 w Rémire-Montjoly, zaś pozostałe rozproszone były w 14 departamentalnych gminach (Base Mérimée – *Monuments historiques de Guyane*).

Obdarzona bogactwem przyrodniczym Gujana Francuska stanowi dogodne miejsce do propagowania ekoturystyki (por. Braun, Collignon, 2008). W okresie jej upowszechniania (1996–1998) nocleg w tradycyjnych chatkach wybrało 29,2% wczasowiczów z łącznej liczby ok. 130 tys. (Baldy, Madeleine, Paulin, 2000). Przez wzgląd na liczbę odwiedzających (26 034 w 2007 r.) należy stwierdzić, iż najpopularniejszą turystyczną atrakcją departamentu pozostawało Centre Spatial Guyanais (CSG) – Gujańskie Centrum Kosmiczne w Kourou (Madeleine, 2008). Generowało ono w 2011 r. ok. 15% regionalnego PKB, dając zatrudnienie ok. 1600

pracownikom na miejscu i niemal 8 tys. w firmach powiązanych (*Economie du spatial*, 2012). Do najchętniej odwiedzanych miejsc należały również kolonialne obiekty penitencjarne na Wyspach Ratunku (46,6 tys. turystów), Muzeum Kultury Gujańskiej w Kajennie (9,1 tys.), Musée Franconie (5,0 tys.) oraz działające przy CSG Musée de l'Espace (19,3 tys.) i wyrzutnia raketowa (14,2 tys.) (Madeleine, 2008).

Przypadający na połowę lat 90. rozwój departamentalnego sektora turystycznego warunkowała postępująca dywersyfikacja gospodarki i troska o ochronę dziedzictwa przyrodniczego. Na politykę turystyczną departamentu w znacznym stopniu wpłynęły decyzje podejmowane przez Le Comité du Tourisme de la Guyane (CTG) – Gujański Komitet Turystyki, odpowiedzialny za promocję branży z oddziałem w Paryżu, oraz Le Club des Hôteliers – Klub Hotelarski. Departamentalną bazę hotelową w 2008 r. ulokowaną w trzech regionach geograficznych: Ile de Cayenne, Kourou – Sinnamary oraz Saint Laurent – Saint Georges tworzyły 24 obiekty z 1169 pokojami ze wskaźnikiem wykorzystania 57,5% (Jean, 2010). Zbudowany w 1943 r. Międzynarodowy Port Lotniczy Félix Eboué oddalony o 13,5 km od Kajenny obsługiwał w 2011 r. 435 440 pasażerów (*Résultats d'activité des aéroports français* 2011, 2012). Siatkę regularnych połączeń lotniczych zapewniały w pierwszej kolejności: Air France, Air Guyane oraz Air Caraïbes (*Le tourisme dans l'outre-mer français*, 2008: 70).

Tab. 1. Podstawowe wskaźniki makroekonomiczne departamentów Francji amerykańskiej (DFA) w 2010 r.

DFA	PKB na 1 mieszkańca	Tempo wzrostu PKB	PKB per capita (w tys. EUR)	Bezrobocie
Gwadelupa	21 266,1	+2,7%	21 266	24,1%
Martynika	20 268,4	+4,6%	20 268	21,2%
Gujana Francuska	14 175,0	3,8%	14 028	21,0%

Źródło: *Fédération des Entreprises d'Outre Mer* (2012).

Sektor turystyczny Reunion

Podobnie jak DFA Reunion od 1946 r. stanowi integralną część Francji. Departament jest położony w południowo-zachodniej części Oceanu Indyjskiego, 700 km na wschód od Madagaskaru i 200 km w kierunku południowo-wschodnim od Mauritiusu. Ta największa wyspa wulkanicznego archipelagu Maskarenów zajmuje powierzchnię 2512 km² (*Géologie, relief et climat des enjeux humains et environnementaux forts*, 2012). Departament ten leży w strefie klimatu zwrotnikowego. Na Reunionie znajdują się pasma wysokich gór (najwyższy szczyt Piton des Neiges – 3070,5 m n.p.m.), dlatego jego obszar cechuje obecność charakterystycznego mikroklimatu. Średnia roczna temperatura powietrza w części przybrzeżnej w zależności od pory roku zawiera się w przedziale 18–31°C. W wyżej zlokalizowanych częściach wyspy rzadko przekracza 25°C, zaś na wysokości 1800 m n.p.m. w lipcu i sierpniu możliwe są przymrozki. Pełniące funkcję stolicy administracyjnej departamentu Saint-Denis zamieszkuje 140 tys. osób (*Population Saint-Denis*). Miasto pozostaje wiodącym centrum politycznym, handlowym i kulturalno-naukowym.

Najważniejszym sektorem regionalnej gospodarki było w ostatniej dekadzie rolnictwo oparte na uprawie trzciny cukrowej, a kolejnym – turystyka. W okresie francuskiej kolonizacji eksportowano z Reunionu kawę, bawełnę, geranium i wanilię (Jędrusik, 2005: 121), a w XX w. – także rum i olejki eteryczne (Winid, 1967). Początki przemysłu turystycznego sięgają pierwszej połowy lat 60. Przyjmuje się, iż Air France i Air Madagascar, utrzymujące przez kolejnych 20 lat lotniczy monopol, hamowały rozwój działalności turystycznej dynamicznie upowszechn-

nianej po roku 1990. Z początkiem 2001 r. wybrane gminy przystąpiły do tworzenia tzw. *villages créoles* – wiejskich skansenów oferujących wczasowanie w atmosferze kreolskiej kultury (*Villages creoles*). W promowaniu departamentalnej turystyki pomocna okazała się uruchomiona w 2003 r. metropolitalna kampania *la France des trois océans* (Francja trzech oceanów) zachęcająca do wypoczynku w części pozaeuropejskiej.

Rada Regionalna w 2005 r. podjęła ambitną inicjatywę zwiększenia liczby turystów, którzy odwiedzą Reunion w 2020 r., do miliona. W opracowanej strategii szczególną uwagę zwrócono na seniorów i osoby niepełnosprawne. Podjęte działania odzwierciedlały ogólnoświatowy trend, jednak jak zauważyła Teresa Skalska (por. 2011), aktywność turystyczną w drugiej grupie przejawiały głównie osoby z lekkim i umiarkowanym stopniem niepełnosprawności oraz czynne zawodowo. Pakiet wypoczynkowy przeznaczony dla osób w wieku poprodukcyjnym podzielono na trzy kategorie. Dla seniorów pracujących (*les seniors actifs*) w przedziale wiekowym 50–59 lat, dla będących na emeryturze (*les libérés*) i uposażonych w odpowiednie środki finansowe (60–74 lata) oraz dla emerytów (*les retirés*) liczących 75 lat i więcej, i mających ograniczone możliwości podróżowania. Oszacowano, iż w 2020 r. we Francji kontynentalnej 29 mln osób przekroczy 50 lat, zaś w Europie liczba ta wyniesie ok. 220 mln (Durand M.S., Fruteau M.C., 2004: 40). Z myślą o społeczności LGBT przyjęto w 2007 r. *charte d'accueil* – kartę zawierającą charakterystykę miast i kurortów przyjaznych mniejszościom seksualnym (La Réunion „gay-friendly”, *mais sans associations*). Zapoczątkowany w 2005 r. kryzys przemysłu turystycznego powodowany był upadkiem Air Burbon, a w dalszej kolejności rzadką epidemią wirusa *chikungunya* (*Chikungunya ou maladie de „l'homme courbé”*). Ponowne ożywienie w ruchu turystycznym przypadło na rok 2009. Reunion odwiedziło wówczas niemal 422 tys. turystów, a zatem 6,4% więcej niż w roku uprzednim. W sezonie turystycznym wyróżnić można dwa szczyty: przypadający na czas wakacji szkolnych lipcowo-sierpniowy oraz październikowo-listopadowy. Sektor turystyczny zatrudniał w 2005 r. ponad 6 tys. osób. Z liczby tej przeszło 37% mieszkańców pracowało w hotelarstwie, 18,6% w gastronomii, 10,8% w dziale sportu i rekreacji, a pozostali – w biurach turystycznych, transporcie oraz w rozrywce i kulturze (Bally i in., 2005).

Pośród atrakcji turystycznych o charakterze historyczno-kulturowym uwagę zwracają muzea: sztuki Léon-Dierx w Saint-Denis, w którym zgromadzono zbiory Cézanne'a, Gauguina czy Renoira, Maison du Volcan w Le Tampon, oraz muzeum regionalnego rolnictwa Stella Matutina w Saint-Leu. Popularnością cieszyły się również departamentalne ogrody botaniczne: Jardin d'Éden, ogród egzotyczny w Pierrefonds, Jardin des parfums et des épices (*Liste des monuments historiques de La Réunion*, 2012). Przyrodnicze bogactwo departamentu objęto ochroną w ustanowionym w 2007 r. Parku Narodowym Reunionu, który zajmuje blisko 40% powierzchni wyspy.

W przyjętym w 2004 r. *Schéma d'Aménagement et de Développement Touristique de La Réunion (SADTR)* – *Schemacie planowania rozwoju turystycznego Reunionu* – podkreślono konieczność systematycznego zwiększania rentowności przedsiębiorstw branżowych, dalszej rozbudowy oraz remontu zaplecza hotelowego i bazy okołoturystycznej (parkingów, przechowalni sprzętu i in.) przy jednoczesnej ochronie wrażliwego ekosystemu regionu oraz wprowadzeniu nowych bądź słabo spopularyzowanych w departamencie usług turystycznych, takich jak konferencje, seminaria, wellness i in. (Durand M.S., Fruteau M.C., 2004: 36). Następną inicjatywą była organizacja tematycznych ośrodków turystyczno-rekreacyjnych: *zones d'aménagement lié à la mer*, stref rozwoju związanych z morzem przede wszystkim w południowej części wyspy, oraz golfowego Bassin Bleu w Saint-Gilles-les-Hauts z widokiem na góry i ocean (Durand M.S., Fruteau M.C., 2004: 51, 55).

Baza turystyczna i ruch turystyczny DOM

Kolejną część opracowania poświęcono ewolucji bazy turystycznej i ruchu turystycznego we Francji zamorskiej oraz – dla porównania – poszczególnych wskaźników obrazujących ruch turystyczny DROM z regionami metropolitalnymi.

Biorąc pod uwagę liczbę obiektów turystycznych we Francji w latach 2001–2011, można stwierdzić, że kryzys – w przeciwieństwie do innych krajów świata – nie miał wyraźnego wpływu na jej sektor turystyczny (Zdon-Korzeniowska, Rachwał, 2011). W badanym okresie następował ciągle wzrost nowo powstałych firm z sektora turystyki. Ogólnie zaobserwowano spadek liczby firm zlikwidowanych w stosunku do nowo powstałych – z 31 w 2001 do 21 w 2010 r. (ryc. 3A). Zauważalna jest natomiast tendencja wzrostu udziału firm z branży turystycznej w ogóle likwidowanych przedsiębiorstw przy równoczesnym zmniejszaniu się udziału w łącznej liczbie nowo powstałych. Warto podkreślić, że udział podmiotów gospodarczych

Ryc. 3. Liczba obiektów turystycznych we Francji w latach 2001–2010 (A) oraz liczba obiektów z sekcji hotele i restauracje w DOM w latach 1996–2009 (B)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych INSEE, EUROSTAT i Rousseau (2012).

z sekcji hotele i restauracje w ogóle przedsiębiorstw dla DOM wyraźnie zmalał z 4% do 3,5% i był niższy niż we Francji kontynentalnej. Wyższym wskaźnikiem niż Francja europejska odznaczała się tylko Gwadelupa, która odnotowała jednak największy spadek udziału, podczas gdy w pozostałych departamentach nie zaobserwowano większych jego wahań. Może to świadczyć o ogólnym wzroście gospodarczym w departamentach zamorskich; liczba podmiotów z sekcji hotelowej i restauracyjnej wzrosła z 750 w 1998 r. do 1000 w 2009 r. (ryc. 3B). Analiza obu wskaźników pozwala zauważyć wyraźny spadek udziału firm z branży turystycznej w 2008 r., co może sugerować wpływ kryzysu na branżę turystyczną DOM (ryc. 3AB). Innym miernikiem rozwoju usług turystycznych jest liczba zatrudnionych w tym sektorze. W departamentach zamorskich od 1996 r. obserwowano bardzo duży wzrost liczby zatrudnionych w sekcji hotele i restauracje przy równoczesnym spadku ich udziału w ogóle zatrudnionych (rys. 4A). Sytuacja ta była szczególnie widoczna w DOM na Karaibach i wynikała z rekordowej liczby turystów odwiedzających ten region w skali roku (przeszło 900 tys.). Zatrudnienie

Ryc. 4. Liczba zatrudnionych w sekcji hotele i restauracje w DOM w latach 1996–2009 (A) oraz liczba obiektów hotelowych w DOM w latach 2001–2011 (B)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych INSEE, EUROSTAT i Rousseau (2012).

w turystyce w DOM zbliżyło się do poziomu metropolitalnego (2,5%), co może również świadczyć o różnicowaniu się gospodarek zamorskich.

W dalszej analizie skupiono się na bazie noclegowej. Z analizy dynamiki zmian liczby obiektów hotelowych w latach 2001–2011 wynika, że ok. 2005 r. we Francji nastąpił wyraźny spadek ich liczby utrzymujący się do 2011 r. (rys. 4B). Podobna sytuacja charakteryzowała również DOM, chociaż ubytki te nie były tak wyraźne, szczególnie w przypadku Reunionu. Najmniejsza zmiana w liczebności obiektów hotelowych wystąpiła w Gujanie Francuskiej, gdzie spadek po 2006 r. był minimalny.

Po 2005 r. wyraźnie zmalała liczba miejsc noclegowych w obiektach hotelowych DOM (ryc. 5A). Z kolei liczba miejsc noclegowych w przeliczeniu na jedną osobę w departamentach pozaeuropejskich znacząco się zwiększyła (z 50 do 85), przede wszystkim w Reunionie, podczas gdy w części kontynentalnej wartość ta była niezmienna i wynosiła ok. 50. W strukturze hotelowej przeważały pokoje gościnne (56,06%) i

Ryc. 5. Liczba miejsc noclegowych w obiektach hotelowych w DOM (A) oraz struktura bazy noclegowej DOM: liczba obiektów (B.1) i liczba miejsc (B.2)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych INSEE, EUROSTAT i Rousseau (2012).

natomiast pod względem miejsc noclegowych dominowały hotele (56,14%), pokoje gościnne (20,99%) oraz pensjonaty (9,98%) (ryc. 5B.1 i 5B.2).

Innym przejawem rozwoju turystyki mogą być nakłady inwestycyjne. Jak można zauważyć na rycinie 6A, wartość inwestycji w sektorze hotele i restauracje po roku 1998 zmniejszyła się gwałtownie z ok. 160 do 80 mln euro. W 2004 r. nakłady wzrosły i od 2005 r. utrzymywały się na poziomie ok. 100 mln euro. Według udziału w ogólnej inwestycji nakłady w sektorze hoteli i restauracji w badanym okresie w departamentach zamorskich odnotowały spadek i zbliżyły się do poziomu metropolii. Największa deprecjacja cechowała Martynikę i Gwadelupę. Wartość inwestycji w przeliczeniu na jednego pracownika w sektorze turystycznym DOM w latach 1996–2007 dorównała Francji kontynentalnej, przy czym Martynika i Gwadelupa odnotowały spadek, a Gujana i Reunion – wzrost (ryc. 7A). Natomiast w analizie udziału inwestycji departamenty zamorskie (poza Reunionem) mają większy udział niż metropolia. Potwierdza to istotną rolę turystyki w gospodarce departamentów pozaeuropejskich oraz ciągły rozwój tej branży (ryc. 7B).

Atrakcyjność regionów zamorskich pod względem turystycznym można porównać za pomocą liczby gmin czerpiących dochody z opłaty klimatycznej oraz wielkości dochodów z tego tytułu. Najwięcej miejscowości kontynentalnych pobierających opłatę klimatyczną znajdowało się w regionach Prowansja-Alpy-Lazurowe Wybrzeże, Rodan-Alpy Owernia i Bretania (ryc. 8A).

Ryc. 6. Inwestycje brutto w dobra materialne w sektorze hotele i restauracje (A) oraz liczba turystów we Francji i w DOM w latach 2005–2010 (B)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych INSEE, EUROSTAT i Rousseau (2012).

Ryc. 7. Inwestycje w sektorze hotele i restauracje na jednego pracownika w DOM i we Francji kontynentalnej w latach 1996–2007

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych EUROSTAT i Rousseau (2012).

Ryc. 8. Udział miejscowości pobierających opłatę klimatyczną (A) i średni dochód z opłaty klimatycznej na jedną gminę turystyczną (B)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych EUROSTAT i Rousseau (2012).

Wysokość średniego dochodu z opłaty klimatycznej w przeliczeniu na jedną gminę turystyczną była w DOM porównywalna z wartością metropolitalną, przy czym pierwsza z nich pozostawała nieco wyższa – przekraczała nieznacznie 107 euro (ryc. 8B). Biorąc pod uwagę natężenie ruchu turystycznego (rys. 6B) w poszczególnych regionach, należy zauważyć, iż po 2008 r. nastąpiło zahamowanie gwałtownego spadku w metropolii oraz łagodne zmniejszenie udziału turystów w DOM. Z analizy przyjazdów do obiektów hotelowych (rys. 9A) wynika, że po 2009 r. w części kontynentalnej nastąpił odczuwalny wzrost liczby turystów (po uprzednim spadku), a w DOM – bardzo mały, co było spowodowane głównie spadkiem liczby przyjazdów do Gwadelupy. Natomiast udział turystów zagranicznych w ogólnej liczbie przyjezdnych w badanym okresie w metropolii wyraźnie zmalał (z ok. 33% do 28%), podczas gdy w departamentach zamorskich nieznacznie wzrósł (do 14%) (ryc. 9B). Było to głównie wynikiem wzrostu zainteresowania obcokrajowców Martyniką i Reunionem.

Analizując zmianę liczby udzielonych noclegów (rys. 10A), można zauważyć wyraźne załamanie w 2007 r. spowodowane głównie spadkiem liczby noclegów udzielonych turystom zagranicznym, zrekompensowane wzrostem udziału noclegów Francuzów. W znacznym stopniu wpłynęła na to kampania medialna Ministerstwa Turystyki propagująca wypoczynek w części europejskiej. Z proponowanego rozwiązania skorzystało wówczas ok. 10% metropolitalnych wczasowiczów. Różnice te widoczne są wyraźnie w analizie tempa zmian liczby udzielonych noclegów (ryc. 10B). Natomiast w DOM liczba noclegów w okresie 2005–2011 wykazała niewielki spadek przejawiający się zmniejszeniem udziału noclegów w DOM z 16% do 13%. Uśredniony czas wypoczynku w DOM – ze względu na jego specyfikę i odległość geograficzną – był niemal czterokrotnie dłuższy niż we Francji kontynentalnej.

W analizie liczby udzielonych noclegów w obiektach hotelowych (ryc. 11A) należy odnotować, iż nastąpił ich krótkotrwały spadek, w tym akces noclegów udzielonych w DOM zmalał z ok. 2,9 w 2005 r. do 2,0 w 2009 r. Podczas badania regionalnych zmian liczby noclegów udzielonych we Francji i w DOM zauważono duże zróżnicowanie pomiędzy poszczególnymi regionami (ryc. 11B). W przypadku części kontynentalnej ubytek ten był nagły i krótkotrwały (ok. 10%), zaś w DOM – długotrwały i wyraźnie zauważalny (ok. 30%). Z analizy zmiany liczby noclegów w obiektach hotelowych wynika z kolei, że we Francji europejskiej dwa regiony: Île-de-France i Korsyka zanotowały przeszło dziesięcioprocentowy wzrost ich udziału,

Ryc. 9. Liczba przyjazdów (obiekty hotelowe) (A) i udział turystów zagranicznych w przyjazdach (B) we Francji i w DOM w latach 2005–2011

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych EUROSTAT i Rousseau (2012).

Ryc. 10. Liczba noclegów we Francji i w DOM w latach 2005–2011 (A) oraz dynamika zmian liczby noclegów we Francji (B)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych EUROSTAT i Rousseau (2012).

Ryc. 11. Liczba noclegów w obiektach hotelowych we Francji i w DOM w latach 2005–2010 (A) oraz liczba noclegów ogółem w obiektach hotelowych w DOM (B)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych EUROSTAT i Rousseau (2012).

zaś wszystkie cztery DOM – spadek (ryc. 12A). Kolejne różnice między Francją a jej departamentami zamorskimi można dostrzec w trakcie porównywania liczby noclegów wg pochodzenia turystów (ryc. 13). Podczas gdy w metropolii wzrósł udział turystów krajowych, a udział wczasowiczów zagranicznych zmniejszył się do ok. 33%, w DOM odsetek przybyłych obco-krajowców wzrósł z 13% do 16%. Badanie regionalnego zróżnicowania udziału turystów lokalnych w obiektach hotelowych części kontynentalnej (ryc. 12B) pozwala ponadto zauważyć, że w regionach Pikardii oraz Alzacji udział ten nieznacznie wzrósł, a w departamentach zamorskich wykazywał tendencję spadkową.

Ryc. 12. Zmiany liczby noclegów ogółem (A) oraz zmiana liczby noclegów Francuzów (B) w obiektach hotelowych w regionach Francji i DOM (2007–2011)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych EUROSTAT.

Odmienne kształtowała się sytuacja noclegów udzielonych gościom zagranicznym (ryc. 15B). Ujemne wartości zanotowano we wszystkich regionach europejskich poza Korsyką, natomiast w DOM – tylko w Gwadelupie (–44,13%). W trzech pozostałych departamentach nastąpił ponadczterdziestoprocentowy wzrost. Biorąc pod uwagę zmiany udziału liczby noclegów w obiektach hotelowych, można zauważyć także, że we Francji metropolitalnej nastąpił spadek udziału noclegów udzielonych turystom zagranicznym przy jednoczesnym wzroście udziału miejsc noclegowych, z których korzystali wczasowicze krajowi. Natomiast w DOM udział liczby noclegów udzielonych turystom krajowym zmniejszył się bardziej niż udział noclegów udzielonych turystom zagranicznym (ryc. 14).

Przyjmując za przedmiot analizy pochodzenie turystów w DOM w latach 2009–2010, można dostrzec, że wśród przyjezdnych i korzystających z noclegów przeważali Francuzi metro-

Ryc. 13. Liczba noclegów (A) i udział klientów zagranicznych (B) we Francji i w DOM w latach 2005–2010

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych EUROSTAT.

politalni (niemal 60% i przeszło 60%). Drugą grupę wczasowiczów stanowili obcokrajowcy pochodzący głównie z Ameryki Północnej i UE. Należy więc stwierdzić, że po roku 2008 w DOM nastąpił spadek udziału turystów metropolitalnych przy niewielkim wzroście udziału obcokrajowców – dokładnie odwrotnie niż we Francji kontynentalnej.

Światowy kryzys finansowy z 2008 r. trzeba uznać za jedną z determinant warunkujących spadek liczby turystów we Francji karaibskiej. W 2009 r. odwołano niemal 10 tys. uprzednio zarezerwowanych pobyty w departamentach Indii Zachodnich (Magras, 2011). W pierwszej dekadzie XXI w. wzrosła także konkurencja turystyczna ze strony innych państw wyspiarskich Karaibów. Największe natężenie wizyt turystycznych na Gwadelupie obserwowano w sezonach bożonarodzeniowym oraz wielkanocnym. W przeciwieństwie do Saint-Martin i Saint-Barthélemy departament przyciągał głównie klientelę metropolitalną, najczęściej z regionów: Île-de-France (33%), Rodanu-Alp (7%), Prowansji-Alp-Lazurowego Wybrzeża (5%) oraz Akwitanii (5%). Obywatele innych państw członkowskich UE stanowili łącznie 5,1% wszystkich odwiedzających. Najczęściej byli to Włosi (32%), Belgowie (19%) oraz Niemcy (11%). Przeszło połowa turystów wykupiła wycieczkę na Gwadelupę przez biuro podróży, a 16% z nich organizowało wyjazd we własnym zakresie i nabyło bilet bezpośrednio u przewoźnika lotniczego (*Le tourisme dans l'outre-mer français*, 2007). W okresie poprzedzającym kryzys ekonomiczny, w latach 2003–2008, tylko w departamencie Gwadelupy liczba miejsc noclegowych uległa zredukowaniu o 5 tys. (*Atout France, Du diagnostic à la mise en oeuvre: priorités d'actions*

Ryc. 14. Liczba noclegów turystów krajowych (A) i zagranicznych (B) w obiektach hotelowych we Francji oraz w DOM w latach 2005–2010

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych EUROSTAT.

pour chaque destination. Synthèse finale, 2010). By skutecznie przeciwdziałać odpływowi turystów, proponowano m.in. zwiększenie połączeń lotniczych z Francji metropolitalnej do Pointe-à-Pitre i Fort-de-France, poprawę warunków hotelowych czy wydłużenie sezonu turystycznego (Philibert, 2011). W przypadku Francuskich Indii Zachodnich szczególnie ważną kwestią pozostaje dalsza rozbudowa transportu lotniczego spełniającego również funkcję rekreacyjno-rozrywkową. W przekonaniu Renaty Rettinger i Piotra Staszaka stanowi on również jedną z prymarnych przesłanek warunkujących rozwój podróży międzykontynentalnych (Rettinger, Staszak, 2010).

Przemysł hotelarski pozostaje obszarem najbardziej dotkniętym przez kryzys branży turystycznej. Odpowiedzialna za politykę turystyczną wspólnoty Saint-Martin Stéphanie Bessièrre (2010) zauważyła w swym raporcie, iż spadek liczby turystów zagranicznych wynikał pośrednio z przestarzałej infrastruktury hotelowej DOM, która obniżała ich atrakcyjność. W podobne wnioski obfitowało sprawozdanie Cécile Felzines (2007), w którym autorka stwierdziła, że obiekty hotelowe Gwadelupy i Martyniki cechuje niska komfortowość i unifikacja charakteru oferowanych usług. Bazę hotelową Martyniki tworzyły w 2007 r. 84 obiekty dysponujące 12 144 miejscami noclegowymi. Największą liczbę łóżek (7294) posiadały hotele trzygwiazdkowe, najmniejszą zaś (130) – hotele o standardzie jednogwiazdkowym. Przeważającą część klientów

Ryc. 15. Liczba noclegów turystów krajowych (A) i zagranicznych (B) w obiektach hotelowych we Francji oraz w DOM w latach 2005–2010

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych EUROSTAT.

korzystających podczas wypoczynku z zaplecza hotelowego (aż 79%) stanowili Francuzi metropolitalni. W dalszej kolejności byli to turyści z obydwu Ameryk i Europy (31%) (*Le tourisme dans l'outre-mer Francis*, 2007: 30–31).

Zakończenie

Postępujący od lat 60. XX w. rozwój branży turystycznej w departamentach i wspólnotach zamorskich Francji pozostaje od lat 90. priorytetowym i nowoczesnym elementem aktywności społeczno-gospodarczej jednostek będących przedmiotem niniejszego opracowania. Stanowi to odzwierciedlenie postępującego procesu globalizacji i, jak stwierdził Dean MacCannell (2007), próbę uczynienia z turystyki największej gałęzi światowego przemysłu. Aby zwiększyć udział turystów, departamenty zamorskie zaczęły w większym stopniu eksponować dziedzictwo regionalne: historyczno-kulturowe oraz przyrodnicze. Powołując się na stwierdzenie Małgorzaty Zdon-Korzeniowskiej (2009), produkt turystyczny regionu nie musi być wcale regionalnym produktem turystycznym. W przypadku DOM pierwszy z produktów turystycznych stanowić będą kompleksy rekreacyjno-rozrywkowe, drugi zaś – oferty z zakresu agro- i ekoturystyki wykorzystujące elementy folkloru kreolskiego.

Tab. 2. Analiza SWOT sektora turystycznego DOM

Mocne strony	Słabe strony
<ul style="list-style-type: none"> • unikatowe walory przyrodnicze i kulturowe (kompleksy leśne, rafy koralowe, zabytki architektury kolonialnej) • różnorodność krajobrazowa i ukształtowanie terenu umożliwiające uprawianie zróżnicowanych form turystyki (pieszej, rowerowej, samochodowej) • bogate zasoby wodne sprzyjające turystyce morskiej, żeglarstwu, kajakarstwu i in. • zróżnicowanie kulturowe i narodowościowe • brak gęstej zabudowy umożliwiający tworzenie licznych tras turystycznych 	<ul style="list-style-type: none"> • niedostatecznie rozwinięta infrastruktura turystyczna, przede wszystkim w DFA i w Reunione (baza noclegowa, obiekty o przeznaczeniu sportowo-rekreacyjnym, usługi okołoturystyczne) • zbyt słaba oferta turystyki sezonowej • niewykorzystany potencjał turystyczny obszarów wiejskich • mała liczba regionalnych produktów turystycznych • niezadawalający poziom bezpieczeństwa wewnętrznego (Gwadelupa, Martynika) • niedobory infrastrukturalne
Szanse	Zagrożenia
<ul style="list-style-type: none"> • przynależność DROM do UE – możliwość pozyskania nowych turystów • nowe trendy społeczne i zmiany w konsumpcji (ekokonsumpcja) • wzrost zainteresowania ofertą ekoturystyczną • bliskość stref wolnocłowych (Saint-Barthélemy, Saint-Martin) 	<ul style="list-style-type: none"> • niebezpieczeństwo degradacji zasobów naturalnych • wzrost konkurencji ze strony innych regionalnych centrów turystycznych (m.in. państw wyspiarskich Karaibów) • brak równowagi pomiędzy źródłami finansowania turystyki a potrzebami branży • kryzysy gospodarcze • wzrost cen paliw

Źródło: opracowanie własne.

Obszary zamorskie wyspecjalizowały się w turystyce krajoznawczej, kwalifikowanej (żeglarskiej, motorowodnej, kajakowej, pieszej, nurkowej), morskiej (wycieczki pełnomorskie, pasażerska żegluga przybrzeżna, minirejsy międzyportowe i rejsy inclusive), alternatywnej, kulturowej i aktywnej. Ma to związek z faktem, iż rekreacja ruchowa jest uznawana współcześnie za konieczną, a nie luksusową i dyktowana modą na zdrowy styl życia oraz zmianami demograficznymi (por. Nęcka, Żbikowski, 2005). W departamentach tych w ograniczonym lub znikomym wręcz stopniu rozwinęły się z kolei inne formy turystyki: biznesowa, kongresowa, uzdrowiskowa (Ravine Chaude i Saint-Claude w Gwadelupie) oraz socjalna. Działalność turystyczna we Francji zamorskiej ma wiele zalet, m.in. generuje jej wzrost gospodarczy, pozytywnie oddziałuje na bilans płatniczy poszczególnych terytoriów, a także sprzyja przedsiębiorczości i społecznej aktywności, ponieważ angażuje różne środowiska oraz wyzwała ekonomiczno-kulturową synergię. Prowadzi również do przekształcania infrastruktury i środowiska oraz pozostaje ważną determinantą rozwoju zrównoważonego, gdyż chroni dziedzictwo przyrodnicze przy jednoczesnym pielęgnowaniu tradycji regionalnych (*villages créoles* w Reunione) oraz wdrażaniu nowych technologii (Gujana Francuska). Należy uznać, że przyjęte w strategiach rozwoju ruchu turystycznego (*Schéma d'Aménagement et de Développement Touristique*) rozwiązania sprzyjają budowaniu solidnych podstaw gospodarki turystycznej oraz prowadzą do nieobecności dotychczas zaangażowania władz departamentalnych, regionalnych, a także przedstawicieli przedsiębiorców i organizacji branżowych.

Podsumowując, po roku 2008 Francja znalazła się w grupie pięciu państw o najwyższej recepcji ruchu podróżnych, co wynikało z globalnego spowolnienia gospodarczego i niestabilności rynków finansowych. Departamenty i regiony zamorskie znacznie wyraźniej odczuły wpływ kryzysu na koniunkturę turystyczną niż część kontynentalna. Turystyka w UE stanowi trzeci pod względem znaczenia obszar działalności społeczno-gospodarczej, co w szczególności dotyczy regionów peryferyjnych (*Europa – najpopularniejszy kierunek turystyczny na świecie – nowe ramy polityczne dla europejskiego sektora turystycznego*, 2010). Dalsza intensyfikacja rozwoju przemysłu turystycznego DOM jest konieczna, gdyż warunkuje ich rozwój cywilizacyjno-infrastrukturalny, a zatem stanowi jeden z najważniejszych stymulatorów regionalnych gospodarek.

Literatura

- Ardagh, J., Jones, C. (1998). *Wielkie kultury świata. Francja*. Warszawa: Świat Książki.
- Atout France (2010), *Du diagnostic à la mise en oeuvre: priorités d'actions pour chaque destination, Synthèse finale*, 42.
- Auzias, D., Labourette, J.P. (2010). *Le Petit Fute Martinique 2011-2012* Paris: Petit Futé.
- Baldy, S., Madeleine, É., Paulin, M.-H. (2000). Le challenge de l'écotourisme en Guyane. *Antiane Éco*, 46, 25-28.
- Bally, B., Actif, N., Arnaud, J.-N. (2006). 6 000 emplois salariés liés au tourisme à la fin 2005. *Revue économie de La Réunion*, 131, 14-15.
- Bessière, S. (2010). *Le tourisme dans les Antilles françaises. Le défi de la concurrence caribéenn*. Paris: L'Harmattan.
- Bonasewicz, A. (1967). Region Gujana. W: A. Jahn (red.), *Geografia powszechna. tom V: Arktyka, Ameryka, Australia i Oceania, Antarktyda, Ocean Światowy*. Warszawa: PWN, 227-231.
- Bonnabeau, D. (2002). *Audit de la filière agritouristique en Martinique. Note de synthèse*. Villeurbanne: Chambre d'Agriculture Martinique. Pozyskano z: <http://www.odeadom.fr/wp-content/themes/odeadom/ressources/synthese-agrotourisme-martinique.pdf>.
- Braun, B., Collignon, F. (2008). *La France en fiches*. Paris: Bréal.
- Chikungunya ou maladie de "l'homme courbé"* (2012, 23 października). Pozyskano z: <http://www.inserm.fr/thematiques/microbiologie-et-maladies-infectieuses/dossiers-d-information/chikungunya>
- Dorocki, S., Brzegowy, P. (2012). Regionalne zróżnicowanie kształcenia we Francji w aspekcie rozwoju przedsiębiorczości departamentów zamorskich. *Przedsiębiorczość – Edukacja*, 8, 229-258.
- Dorocki, S., Szymańska, I.A., Zdon-Korzeniowska M. (2012) Polskie gospodarstwa agroturystyczne jako przedsiębiorstwa rodzinne. *Przedsiębiorczość i Zarządzanie*, XIII (8), 45-60.
- Dudek, A., Kowalczyk, A. (2003). Turystyka na obszarach chronionych – szanse i zagrożenia. *Prace i Studia Geograficzne*, 32, 117-140.
- Durand, M. S., Fruteau, M.C. (2004). *Schéma d'Aménagement et de Développement Touristique de La Réunion. Île de la Réunion: SADTR – Orientations stratégiques*. Pozyskano z: http://www.reunion-europe.org/DOCS/2014-2020/2014_2020_SDATR-Orientations%20Strategiques%202020.pdf.
- Economie du spatial* (2012, 10 października). Pozyskano z: <http://www.cnes-csg.fr/web/CNES-CSG-fr/9759-economie-du-spatial.php>.
- Europa – najpopularniejszy kierunek turystyczny na świecie – nowe ramy polityczne dla europejskiego sektora turystycznego* (2010). Bruksela: Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów.
- Feczko, J. (2010). Gospodarka agroturystyczna – aspekty ekonomiczne i zarządcze. *Przedsiębiorczość – Edukacja*, 6, 422-430.

- Fédération des Entreprises d'Outre Mer (FEDOM) (2012, 3 października). Pozyskano z: <http://www.fedom.org>.
- Felzines, C. (2007). *Le tourisme, perspective d'avenir de l'outre-mer français*. Sprawozdanie zaprezentowane w Radzie Ekonomicznej i Społecznej (*Conseil économique et social*).
- Géologie, relief et climat des enjeux humains et environnementaux forts. (2012, 3 października). Pozyskano z: <http://www.reunion.pref.gouv.fr>.
- Gourou, P. (1963). Un livre de géographie tropicale régionale sur la Guadeloupe de Guy Lasserre. *Annales de Géographie*, 72 (394), 731-733.
- Heywood, V.H., Jackson Wyse, P.S. (1991). *Tropical botanic gardens: their role in conservation and development*, London: Academic Press, 72.
- Jean, R. (2007). Le tourisme en Guadeloupe: impact du tourisme sur l'activité et l'emploi. *Premiers Resultats*, 9. Pozyskano z: http://www.insee.fr/fr/insee_regions/guadeloupe/themes/premiers_resultats/pr_eft/PR_tourisme2005_ga.pdf.
- Jean, R. (red.). (2010). *Tableaux Économiques Régionaux de la Guyane 2009-2010*. Pozyskano z: http://www.insee.fr/fr/insee_regions/guyane/themes/ter/ter2010/ter2010_gy.pdf.
- Jędrusik, M. (2002). Wyspy tropikalne i subtropikalne. W: M. Bogucka (red.), *Geografia spojrzenie na Ziemię i środowisko*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, 125-154.
- Jędrusik, M. (2005). *Wyspy tropikalne. W poszukiwaniu dobrobytu*, Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Koliba, A. (1997). Antyle. W: J. Warszyńska (red.), *Geografia turystyczna świata. Część II*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 321-340.
- Kwatery prywatne i hotele, Słoneczna Martynika (2012, 10 października). Pozyskano z: <http://www.slonecznamartynika.pl>.
- La Réunion „gay-friendly”, mais sans associations (2012, 10 października). Pozyskano z: http://www.zinfos974.com/La-Reunion-gay-friendly--mais-sans-associations_a14522.html.
- L'Association Guadeloupéenne d'Écotourisme (2012, 10 października). Pozyskano z: <http://www.ecotourisme-guadeloupe.org/prestataires-11-milieus-naturels-preserves.html>.
- Le tourisme en Guadeloupe: impact du tourisme sur l'activité et l'emploi, INSEE Antilles-Guyane, n°9 mars 2007. Pozyskano z: http://www.insee.fr/fr/insee_regions/guadeloupe/themes/premiers_resultats/pr_eft/PR_tourisme2005_ga.pdf.
- Le tourisme dans l'outre-mer français (2007). Direction du Tourisme, Département de la Stratégie, de la Prospective, de l'Évaluation et des Statistiques. Pozyskano z: http://www.dgcis.gouv.fr/files/files/directions_services/etudes-et-statistiques/etudes/tourisme/tourisme-outre-mer.pdf.
- Le tourisme dans l'outre-mer français (2008) Direction du Tourisme, Département de la Stratégie, de la Prospective, de l'Évaluation et des Statistiques. Pozyskano z: http://www.dgcis.gouv.fr/files/files/directions_services/etudes-et-statistiques/etudes/tourisme/tourisme-outre-mer-2008.pdf.
- Lenoir, D. (2007, 9 grudnia). Ecotourisme: la Guadeloupe récompensée. *Newmedia*. Pozyskano z: <http://www.newmedia-fr.info>.
- Liste des monuments historiques de La Réunion (2012). Pozyskano z: <http://www.reunion.pref.gouv.fr/drac/livretMH974.pdf>.
- Łazarek, R. (1999). *Ekonomika turystyki*. Warszawa: Zakład Wydawniczy DrukTur.
- MacCannell, D. (2007). *Turysta. Nowa teoria klasy próżniaczej*. Warszawa: Muza.
- Madeleine, É. (2008). Des efforts sur «l'offre produit Guyane». *Antiane-Guyane*, 70, 22-23. Pozyskano z: http://www.insee.fr/fr/insee_regions/guyane/themes/ae_bilan/aes70gy/aes70gy_art12.pdf.
- Magras, M. (2011). *Rapport d'Information fait au nom de la commission de l'économie, du développement durable et de l'aménagement du territoire sur «tourisme et environnement outre-mer»*. Sénat Session Ordinaire de 2010-2011. Pozyskano z: <http://www.senat.fr/rap/r10-547/r10-5471.pdf>.
- Magras, M.M. (2011). *Guadeloupe et Martinique: d'un tourisme subi à un tourisme integer*. Rapport d'information n° 547. Pozyskano z: <http://www.senat.fr/rap/r10-547/r10-547.html>.
- Monuments historiques de Guyane, (zestawienie zabytków architektonicznych Gujany Francuskiej) (2012, 23 października). Pozyskano z: http://www.culture.gouv.fr/public/mistral/merimee_fr?ACTION=CHERCHER&FIELD_1=d%e9partement&VALUE_1=973&FIELD_2=domaines&VALUE_2=%27MONUMENTS%20HISTORIQUES%27.

- Nęcka, D., Żbikowski, J. (2005). Tendencje organizacyjne i programowe w rekreacji ruchowej. W: Z. Kubińska, B. Bergier (red.) *Rekreacja ruchowa w teorii i praktyce*. Biała Podlaska: PWSZ, Biała Podlaska, 253-269.
- Nosel, J. (2000). Quel écotourisme pour la Martinique. *Antiane*, 46, 21-24. Pozyskano z: http://www.insee.fr/fr/insee_regions/martinique/themes/antiane/ae46/ae46_art06.pdf
- Patin, V., Vincent, J.-M. (1993). Patrimoine culturel et tourisme en France. W: *Economics of conservation*, Sri Lanka: ICOMOS, 116-118, Pozyskano z: http://www.international.icomos.org/publications/93sy_eco13.pdf.
- Philibert, P. (2012, 10 kwietnia). *Sauver le tourisme aux Antilles*, FEDOM. Pozyskano z: <http://www.fedom.org>.
- Population légales 2009 de la commune*. Pozyskano z: <http://www.insee.fr/fr/ppp/bases-de-donnees/recensement/populations-legales/commune.asp?depcom=97106> (2012, 22 października).
- Population Saint-Denis*. Pozyskano z: <http://www.cartesfrance.fr/carte-france-departement/carte-departement-La-Reunion.html> (2012, 2 października).
- Renault, J.-M. (1985). *La Guadeloupe: guide touristique et pratique*, Paris: Éditions du Pelican, 84.
- Résultats d'activité des aéroports français 2011. Statistiques de trafic*. (2012) Paris: Union des Aéroports Français. Pozyskano z: http://www.aeroport.fr/fichiers/UAF_rapport_d_activite_2011_des_aeroports_francais.pdf.
- Rettinger, R. (2010). Turystyka jako czynnik aktywizacji gospodarki Chorwacji. *Przedsiębiorczość – Edukacja*, 6, 450-461.
- Rettinger, R., Staszak, P. (2010). Europejskie połączenia lotnicze głównych regionów turystycznych Azji Południowo-Wschodniej. *Przedsiębiorczość – Edukacja*, 6, 462-470.
- Rousseau, L. (red.). (2012). *Mémento du tourisme*. Édition 2011. Pozyskano z: http://www.dgcis.gouv.fr/files/files/archive/www.tourisme.gouv.fr/stat_etudes/memento/2011/memento-2011.pdf.
- Skalska, T. (2011). Turystyka osób niepełnosprawnych. W: A. Dłużewska (red.), *Nowe wyzwania edukacji turystycznej. Turystyka w obszarach odmiennych kulturowo i przyrodniczo cennych. Turystyka osób niepełnosprawnych*. Warszawa: Wydział Turystyki i Rekreacji, Szkoła Wyższa Przymierza Rodzin w Warszawie.
- Taïlame, J. (2009). Les avancées du tourisme face aux préconisations des politiques régionales. *L'Observatoire*, 6. Pozyskano z: <http://www.aduam.com/aduam/etudes/publications/observ/observatoire-n6.pdf>.
- Travel and Tourism Economic. France*. (2009). WTTC, London. Pozyskano z: <http://torc.linkbc.ca/torc/downloads/france%20wttc.pdf>.
- Villages creoles*. Pozyskano z: <http://www.reunion.fr/preparer-son-voyage/choisir-son-label/villages-creoles.html> (2012, 22 października).
- Warszyńska, J., Jackowski A. (1970). *Podstawy geografii turystyki*. Warszawa: PWN.
- Winid, J. (1967). Wyspy afrykańskie Oceanu Indyjskiego. W: A. Zierhoffer (red.), *Geografia Powszechna tom IV Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich, Azja, Afryka*. Warszawa: PWN, 658-662.
- Zaręba, D. (2000). *Ekoturystyka. Wyzwania i nadzieje*. Warszawa: PWN.
- Zdon-Korzeniowska, M. (2009). *Jak kształtować regionalne produkty turystyczne? Teoria i praktyka*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Zdon-Korzeniowska, M., Rachwał, T. (2011). Turystyka w warunkach światowego kryzysu gospodarczego. *Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, 18, 116-128.

Sławomir Dorocki, Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, Instytut Geografii, Zakład Przedsiębiorczości i Gospodarki Przestrzennej.

Absolwent studiów z zakresu geografii społeczno-ekonomicznej Uniwersytetu Pedagogicznego im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, doktor nauk humanistycznych w dyscyplinie historia (Instytut Europeistyki – Uniwersytet Jagielloński). Adiunkt w Instytucie Geografii Uniwersytetu Pedagogicznego im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie. Zainteresowania badawcze skupiają się wokół problema-

tyki regionów i procesów regionalizacji społeczno-gospodarczej, ze szczególnym uwzględnieniem zróżnicowania przestrzeni europejskiej oraz procesów integracji europejskiej i uwarunkowań historycznych.

Sławomir Dorocki, PhD, Pedagogical University of Cracow, Institute of Geography, Department of Entrepreneurship and spatial Management.

Sławomir Dorocki graduated from the Pedagogical University in Krakow, with an MA in geography, and a PhD in history at the Jagiellonian University (Institute of European Studies). Adiunkt (assoc. professor) at the Pedagogical University in Cracow, Institute of Geography. Research interests include regional problems and processes of socio-economic regionalization, with particular emphasis on the diversity of Europe, processes of European integration and historical conditions.

Paweł Brzegowy, mgr, Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, Instytut Geografii, Zakład Przedsiębiorczości i Gospodarki Przestrzennej.

Absolwent Uniwersytetu Jagiellońskiego (Instytut Nauk Politycznych i Stosunków Międzynarodowych), doktorant w Instytucie Geografii Uniwersytetu Pedagogicznego im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie. Główne zainteresowania badawcze dotyczą historii społecznej i gospodarczej departamentów oraz wspólnot Francji pozaeuropejskiej oraz francuskiej i polskiej szkoły geografii politycznej.

Paweł Brzegowy, MA, Pedagogical University of Cracow, Institute of Geography, Department of Entrepreneurship and spatial Management.

Paweł Brzegowy, graduate of Faculty of International and Political Studies of the Jagiellonian University, doctoral student at Institute of Geography of the Pedagogical University of Cracow. Primary research interests focus on social and economic history of extra-European departments and communities of France, as well as the French and Polish schools of political geography.

Adres/Address: Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie
Instytut Geografii, Zakład Przedsiębiorczości i Gospodarki Przestrzennej
ul. Podchorążych 2, 30-084 Kraków, Polska
e-mail: sdorocki@up.krakow.pl; pawel.brzegowy@uj.edu.pl